

FIGURA E GRUAS NË ATDHEUN E TJETËRSUAR TË BUDIN BUDËS (MBI ROMANIN “NATA ËSHTË DITA JONË” TË REXHEP QOSJES)

Adelina XHAFERI, Esmije VESELI

Universiteti i Tetovës

adelina.xhaferi@unite.edu.mk, esmije.veseli@unite.edu.mk

Abstrakt

Romanet e Rexhep Qosjes janë të veçantë për nga mënyra e trajtimit të personazheve “intelektuale” dhe “të pasur” në një hapësirë të ngushtë dhe të tjetërsuar shqiptare. Me anë të këtij punimi mëtohet të tregohet se si në krijimin letrar të Qosjes, njëjtë si në të gjitha krijimet e letërsisë shqipe të të gjitha periudhave të saj, figura e gruas është ndër personazhet e pashmangshme dhe me karakterizim të veçantë. Kjo gjë siç do të shihet në punim do të dalë në pah jo vetëm kur autori do të mundohet që ta vë në qendër të gjithçkaje përfshirjen e emocionit të dashurisë, i (para)caktuar për të mos i ikur, por edhe kur me tërë fuqinë shprehëse do ta shfrytëzojë motivin e atdheut për ta dhënë tjetërsimin e tij në të gjitha format e kohës së sotme. Në këtë të fundit, duke e përdorur për studim letrar metodën e deduksionit dhe atë të analizës do të shihet se autori e përfshin gruan shqiptare dhe e demaskon atë nga e djeshmja e saj, për ta paraqitur në të sotmen në shërbim të një dore të fortë që nuk harronte ta linte te popujt tjerë si mjet fitimi, apo edhe gruan që shumë lehtë e tundonte dhe e çonte drejt mëkatit burrin shqiptar të kohës.

Fjalët kyçe: atdheu, letërsia, gruaja, tjetërsimi, shoqëria

Hyrja

Çështja e atdheut dhe mënyrat e trajtimit të qenies njerëzore brenda hapësirave të tij kanë qenë tema të kamotshme të trajtuara nga autorët shqiptarë, përfaqësues këta të letërsisë shqipe në periudhat e saj të ndryshme e me karakteristika të veçanta nga njëra-tjetra. Çështja e tillë duke u prekur dhe trajtuar nga autorë të ndryshëm nga njëra kohë në tjetrën arriti t’i mbizotëronte çdo kohe dhe të mos e humbiste fuqinë e saj gjatë paraqitjeve të shumta. Kjo gjë thuhet duke e ditur tashmë se edhe njeriu shqiptar, njëjtë si çdokush tjetër e kishte të nevojshme që në qendër të asaj që krijonte duke u mbështetur në elementet e natyrës dhe ndërtimin e brendshëm ta vinte rrjedhën dhe natyrën e vetvetes, pra në këtë rast vetë rrjedhën dhe natyrën e atdheut.

Duke e pasur të njohur faktin se motivi i atdheut është njëri ndër motivet më të përdorur dhe më të lëvruar në letërsinë shqipe, duhet thënë se të tillit nuk mund t’i ikte pa e trajtuar në veprat e tij letrare as Rexhep Qosja, njëri ndër shkrimtarët më të zëshëm në botën e letrave të bukura. Zëri i tij arriti të dëgjohej dhe të dilte në pah në periudhën bashkëkohore të letërsisë shqipe, periudhë kjo e cila tashmë në vetvete nuk e ngërthente ndërtimin e shtetit dhe vetëdijesimin e njeriut shqiptar për atë që ishte e që vetveten duhej ta bartte në kapërcimet e shumta të kohës, por nxitjen e njeriut për ta njohur të djeshmen dhe për ta pranuar tjetërsimin/ndryshimin e vazhdueshëm të asaj që zinte vend në një kohë dhe hapësirë të caktuar të së sotmes. Me këtë rast, për vetë këtë shkrimtar trajtimi i tematikave që lidheshin me njeriun shqiptar dhe me çdo gjë që për të ishte identitet do të ishte më lehtë i trajtuar dhe më i afërt për lexuesin nëse me formën dhe mënyrën moderne të të shkruarit do ta paraqiste atë atdhe, te i cili në kohëra të ndryshme ktheheshin të gjithë, qoftë edhe ata që gjatë udhës tashmë ishin të tjetërsuar.

Është theksuar me kohë dhe nga autorë të ndryshëm se çështja e atdheut dhe rëndësia që i kushtohet atij është njëra ndër gjërat më të bukura për t’u futur në letërsi dhe për t’u bërë art. Është pohuar me kohë se të gjitha ndjenjat më të bukura që i kishte qenia njerëzore i lidheshin

me atdheun dhe me ndryshimet e tij në të mirë të përgjithshme. Në morinë e madhe të pohimeve dhe shkrimeve për atdheun del në pah edhe ajo që me kohë ka thënë vetë De Rada, duke u nisur nga nevoja e vazhdueshme për ta ruajtur atë që ndër breza ishte e trashëguar e që edhe me kapërcimin e kohëve, nëse jo për tërësinë e saj, e tilla të ruhej dhe t'i nisej gjithmonë një ndjenje të madhërishtme. Ndër të tjera edhe për këtë punim vlen të theksohet se: *“Dashuria për atdheun është cilësi shumë e denjë për njeriun, dhe e lindur me të, sepse siç thotë Ciceroni, të dashur janë prindërit, fëmijët, miqtë, kushërinjtë, por të gjithë ndjenjat e të gjithëve i përmbledh në vetvete atdheu. Dhe kjo ndjenjë dashurie, për të cilën shquhet rinia e çdo shtrese, edhe po të dobësohet ndoshta me kalimin e moshës, kurrë nuk shuhet dhe nuk arrin gjer në atë shkallë sa njeriu të mos preket kur ia shajnë kombin. Dashuria e madhe për ruajtjen, mbarësinë dhe madhështinë e fisit të vet ka qenë dhe është gjithmonë cilësi e shpirtrave heroikë të çdo race. Punët më të denja, më të qëndrueshme njerëzore i detyrohen kësaj ndjenje të madhërishtme.”*¹

Rexhep Qosja, si një krijues i veçantë i periudhës bashkëkohore në letërsinë shqipe duke e ditur tashmë se për (krye)personazh të vetin ishte mësuar ta (para)caktonte gjithnjë një intelektual “të shtypur” dhe “të dhunuar” në hapësirat e truallit me të cilin ishin identifikuar edhe të parët e tij ndër breza, vendosi që edhe protagonistin e romanit *“Nata është dita jonë”* ta paraqiste në një atdhe me rrënjë të thella, në një truall të moçëm që kohëve të fundit e kishte ndryshuar natyrën e paraqitjes si pasojë e (mos)funksionimit të qenies njerëzore (shqiptare). Andaj, jo më kot zëri i personazhit të veprës në fjalë në gjithë rrjedhën e romanit dhe kapërcimin e ngjarjeve të ndryshme del me vetë karakteristikat e krijimtarisë letrare të autorit të lartpërmendur, siç janë: personazhi i një hapësire mbytëse e të mbuluar nga errësira e rëndë e kohës, personazh i rrethuar me shokë që pa frikë mëtonin të vrisnin, të (për)dhunonin dhe të shternin jetë njerëzish, personazh i një kohe që mbi shpatullat e veta e mbante natyrën e errët të gjithçkaje që rëndonte në atdhe, personazh i një rrugëtimi për ta njohur tëhuajësimin e gruas shqiptare dhe së fundmi një atdhe në emër të të cilit bëheshin edhe ndërtimet më të pamundura të shoqërisë njerëzore. Personazhin e tij të veçantë edhe për nga emërtimi, Budin Budën, që në fillim të romanit e paraqet të kthyer në atdheun e tij, në të cilin tashmë nuk mund të funksiononin ata të cilët i kishte lënë gjatë ikjes, meqë në vend të tyre në pah ishin vënë të gjitha shtresat që çdo ditë e më shumë e dëmtonin fytyrën e vendit e që në mënyra të ndryshme e tjetërsonin nga e djeshmja. Për këtë personazh në gjithë rrjedhën e ngjarjeve dhe kapërcimin e situatave të ndryshme është i veçantë fakti i përzgjedhjes së fjalëve të cilat Rexhep Qosja i vë në gojën e tij, sidomos për dialogët e veçantë të cilët realizohen mes Budinit dhe njerëzve të cilët e merrnin në pyetje për bëmat dhe ndodhitë e fundit në qytetin e quajtur Vajazan. Me nota të thella të një atdhedashurie dhe me një shprehje të lirshme të asaj se si shihej atdheu në sytë e Budinit dhe se me sa guxim e vinte atë të barabartë me besimin në zot, do të jepet edhe dialogu i mëposhtëm. Në të, siç edhe do të shihet, ndonëse hapësira dhe rrethanat në të cilat zhvillohet janë të errëta dhe të mundimshme, të gjitha ndjesitë, emocionet dhe besimet që i kishte Budin Buda si protagonist i romanit merrnin vlerë më të madhe dhe ngjyrë ndriçuese kur ai ndodhej në atdheun e tij. Ja si del kjo:

“A besoni në Zot, Zoti Budin!

Herë po e herë jo.

Kur besoni?

Kur jam në Atdhe.

Pse besoni kur jeni në Atdhe?

Sepse këtu e di për çka t'i lutem edhe kur mund të mos i ketë dëgjuar lutjet e mia.

Vetëm për këtë arsye?

Jo.

Edhe për cilën arsye tjetër?

¹ Jeronim de Rada, (2003), Parime të estetikës, Globus R, Tiranë, f. 83.

Edhe për arsye se në Atdhe s'pres ndihmë prej kurrkujt përpos prej Zotit.

Kur s'besoni?

Kur s'jam në Atdhe.

Pse s'besoni në Zot kur s'jeni në Atdhe.

Sepse kur mbetem pa Atdhe vetvetiu mbetem pa Zot.

Çfarë lidhje kanë Atdheu e Zoti?

Atë lidhje që kanë babai dhe i biri.”²

Pra, në këtë atdhe, te i cili Budin Buda, lutjet drejtuar zotit mund t'i bënte më lirë dhe të ndihej pa droje nëse do t'i ktheheshin në të vërtetë, ai e paraqet vetveten të rrethuar edhe me një grup vajzash e grash me natyra të ndryshme. Ecja e tij me figura të tilla, shihet se nuk e paraqet vetëm një dialog të nevojshëm, por edhe atë se si ato në roman do të dalin në role të ndryshme dhe do të bëjnë që zërat e veprës të jenë të larmishëm dhe në ndihmë të realizimit të kryepersonazhit. Të gjitha veprimet e personazheve dhe të gjitha situatat të cilat atyre do t'u jepen si pasojë e një (pa)fati, në gjithë rrjedhën e romanit do të zhvillohen në Vajazan, që në këtë rast “*është figurë simbolike, përmes së cilës kronotohet Prishtina, por edhe Kosova në përgjithësi. Vajazani është një kompozitë stilistike e përbërë nga fjalët -Vaj-a-zan-, që i nënkupton vajet dhe zërat e qytetit apo vendit*”.³ Mbi të gjitha, në këtë vend të zërave dhe vajeve do të dëshmohej se fytyra e atdheut nuk është më ashtu siç ishte paraqitur në periudhat e mëparshme të letërsisë shqipe.

1. Kasandra në atdheun e Budin Budës

Të gjitha format letrare të cilat i janë dhënë lexuesit dhe kanë bërë që bota e madhe e letërsisë të ketë brenda vetes një larmi të madhe të shprehjes letrare (artistike) e kanë në vetvete paraqitjen tërheqëse dhe përshkrimin e hollësishëm të një personazhi grua. Natyra e saj, siç është theksuar shumë shpesh gjatë analizave dhe reflektimeve të ndryshme letrare është ajo e cila jo vetëm e ka nxitur realizimin dhe funksionimin më të mirë të një rrethi shoqëror, por edhe ajo e cila e ka turbulluar dhe ngatërruar një ngjarje të përshkruar letrare po në atë rreth shoqëror në të cilin është vendosur nga autori, duke u nisur nga ndërtimi dhe karakterizimi i saj i brendshëm shpirtëror. Në këtë mënyrë në të gjitha format letrare kanë parë se në të, në mes tjerash, në mesin e një morie të shpalosjeve të ndjenjave të dashurisë, emocioneve njerëzore dhe përjetimeve të ndryshme në hapësira të caktuara, gjithashtu “*shpalosen pasojat njerëzore, ekzistenciale dhe sociale që një sistem totalitar i ka ushtruar mbi individin dhe shoqërinë*”.⁴

Të gjitha format letrare me të cilat letërsia shqipe (dhe jo vetëm) e ka paraqitur vetveten para botës së lexuesit dhe ka bërë që në një mënyrë a në një tjetër të përfaqësohet në botën e madhe të letrave të bukura, brenda saj e ka pasur zërin e një personazhi grua. Ajo është dhënë në të gjitha shkallët e paraqitjes, duke u nisur nga: jeta dhe rrethi familjar; rrugëtimi i saj për t'u bërë pjesë e një shoqërie që do ta nxiste të ecte drejt asaj që ishte e bukur, apo drejt asaj që në vetvete e kishte anën e errët dhe mizore për një qenie të tillë; mëtimi i saj për t'u ngritur në profesion në një hapësirë që jo gjithmonë e mirëpriste ngritjen e saj të ndershme dhe hapin drejt një rruge të bardhë; shfrytëzimi dhe shkatërrimi i saj i brendshëm si pasojë e një shoqërie të çrregulluar e prirur për ta (keq)përdorur dhe harruar një shpirt të brishtë, apo herë të tjera duke u nisur edhe nga përfshirja e saj në një emocion dashuror me shpirt të çoroditur, për të përfunduar më pas në një marrëdhënie jo të denjë për hapësirën dhe shoqërinë në të cilën ishte (para)caktuar.

Një paraqitje mjaft të veçantë dhe një përshkrim të ri për personazhin e periudhës bashkëkohore në letërsinë shqipe bën vetë Rexhep Qosja, duke u nisur për një risi letrare jo vetëm në emërtim, mbështetur te personazhet e vjetër të botës së letrave të huaja, por edhe për paraqitjen e

² Rexhep Qosja, (2007), Nata është dita jonë, BOTIMET TOENA, Tiranë, f. 392/393.

³ Adil Olluri, (2017), Fytyra e tiranisë - Rrëfimi për diktaturën në romanin bashkëkohor shqiptar, Instituti Albanologjik, Prishtinë, f. 110.

⁴ Adil Olluri, (2017), Fytyra e tiranisë - Rrëfimi për diktaturën në romanin bashkëkohor shqiptar, Instituti Albanologjik, Prishtinë, f. 37.

çuditshme dhe dialogun e befasishëm të cilin e vë që në faqet e para të romanit të përzgjedhur për këtë punim. Andaj, jo rastësisht kryepersonazhi i romanit, për të cilin lexuesit e kohëve të ndryshme mësojnë që në fillim se është kthyer nga bota e huaj, dallon me habi të madhe një mënyrë të veçantë dhe të paparë të afrimit të një gruaje të panjohur pranë tij. E tilla duke e ditur paraprakisht se në cilat ngjarje ishte vënë Budini që në ditët e para të kthimit të tij në atdheun e tjetërsuar, në bisedë e sipër me të del e përkëdhelur dhe me shenja të paparashikueshme për një rastësi të tillë. Ja se si e jep autori këtë gjë me rreshtat e mëposhtëm:

“Çfarë mrekullie? Nuk ngjan shpesh që një femër e panjohur, që s’e ke parë kurrë, s’e ke parë dhe s’e ke dëgjuar kurrë, t’i drejtohet ashtu një mashkulli të panjohur, që nuk e ka takuar kurrë dhe që me të s’ka shkëmbyer fjalë kurrë. A e ka me mua a e ka me kënd tjetër? Më ngjitet në sy duke e përsëritur, por tani më ngadalë dhe më butë, të njëjtën pyetje:

Is ej, sholajd?

Kthehem drejt saj vendosmërisht, serioz, i bindur se vetëm kështu serioz do të ruaj dinjitetin e mashkullit, të cilin, po të mos bëhej kështu serioz, do ta pshurnnin edhe prostitutat e rrugëve të errëta të Vajazanit. Dhe, mbasi bëj një hap më afër saj e pyes:

Me kë e ke, zonjushë? Kë pyet ashtu?

Më përkëdhel me buzëqeshje më shumë se tre gishtërinj të gjerë.

Më pëlqen kjo përkëdhelje. Kaherë s’më ka përkëdhelur kush.”⁵

Në një afërsi të këtyllë e gjen Budin Buda veten e tij pas kthimit në atdhe, për vendin të cilin jo më kot gjatë gjithë rrjedhës së romanit në fjalë edhe lexuesit ia bënë me dije se i shfaqet i tjetërsuar dhe me një natyrë ndryshe nga ajo që e kishte lënë. I gjetur në një çast të tillë në të cilin nuk dinte se si të vepronte dhe në cilat gjëra të mëparshme ta mbështeste veprimin e tij, dialogu me gruan e panjohur dhe shtrëngimet e tij të dukshme që në fillim e paralajmërojnë në një mënyrë mjaft të bukur dhe të lehtë gjithë rrugën të e cila duhej të rendte përkrah rrugëve të tjera. Pra, vetë përfshirja e çastit në të cilin ai nuk dinte nëse ishte pikërisht ai njeriu me të cilin duhej të realizohej biseda në fjalë në një natë më të errët se netët tjera, është pika kryesore në të cilën lexuesit e kuptojnë se vetë rrjedha e romanit dhe të gjitha ngjarjet që do të përfshihen në të do të jetë të shoqëruara nga zëra të ndryshëm të grave të Vajazanit.

I nisur për ta vërejtur elementin e ri në atdheun e tij që çdo ditë e më shumë merrte formë të re si pasojë e (mos)funksionimit të një shtrese të caktuar shoqërore, Budini vihet përballë Kasandrës për ta dëshmuar se në shoqërinë e kohës, ashtu siç është dëshmuar nga veprat letrare të periudhës bashkëkohore, çdo përballje me kohën dhe çdo thyerje e saj më shumë se ç’ishte e nevojshme kishte të ngërthyer personazhe që shfrytëzoheshin nga të tjerët për t’i arritur qëllimet e tyre, duke e ditur se të tillët ishin mjeti i duhur të cilin e kishin në dorë. Andaj, jo më kot edhe mënyra se si Kasandra u afrua me Budinin ishte e panjohur për të dhe Vajazanin: *“Më afrohet më pranë se ç’isha mësuar të më afrohej në kohë më të afërt a më të largët ndonjë vajzë e panjohur apo, madje, edhe e njohur në Vajazan. Dhe, më afrohet me një shikim të pikëllueshëm, që, sa çel e mbyll sytë, e kishte zëvendësuar shikimin përkëdhelës me të cilin më kishte përkëdhelur prej sa kishim filluar bashkëbisedimin. Dhe, pikëllimin e treguar në sytë e saj humnerë nuk e ndryshojnë aspak as shkëmbimi i guguritjeve të pëllumbave në bredhat afër, as krrokatjet e korbave në mëshateknën mes tyre. Do të mund të bëja një tregim brenda këtij kreu të romanit, një tregim brenda tregimit, për pikëllimin tim të fshehur që më shkaktonte pikëllimi i saj i hapët.”⁶*

Ky personazh i përzgjedhur nga autori për ta paraqitur gjendjen në të cilën ndodheshin intelektualët dhe të pasurit e Vajazanit, gjatë gjithë romanit dhe shpalosjes së ndodhive të caktuara nuk do të shihet vetëm në situata të cilat në mënyra të ndryshme do ta paraqesin formimin e tij dhe ndërtimin e brendshëm, por edhe në situata të cilat do ta tregojnë mëtimin e tij për ta nxjerrë në dritë raportin që ishte krijuar mes shtresave të popullit të tij. Në mesin e tyre

⁵ Rexhep Qosja, (2007), Nata është dita jonë, BOTIMET TOENA, Tiranë, f. 55.

⁶ Rexhep Qosja, (2007), Nata është dita jonë, BOTIMET TOENA, Tiranë, f. 58.

ajo që i la përshtypje e që nuk e kishte njohur më parë, as në rrugët e botës të cilat i kishte shkelur në vite të caktuara, ishte kërkimi i vazhdueshëm i Kasandrës që t'i merrej shpirti dhe kjo të bëhej vetëm nga duart e Budinit, afërsinë e së cilës duke mos e njohur në thellësi ai e quante një kërkesë dhe lojë të hapur e të çuditshme dashurie. Andaj, jo më kot gjatë gjithë ecjeve dhe vizitave të tij në rrugët dhe kafenetë më të zëshme të kohës në Vajazan ai vihet në dilema të vazhdueshme për lojën dhe emërtimin e asaj me të cilën iu shfaq Kasandra, emrin e vërtetë të së cilës (Zanë) e mëson pas përpjekjeve të shumta. Ja siç jepet më poshtë kjo gjë:

*“Dhe, shikoj vetëm përpara. Thuajse nuk lodhem a më përcjell kush mua apo nëse e përcjell kush atë. Mënyra si i lëviz duart, si e kthen kryet, si çapon thuajse numëron hapat, si e ul zërin, si i bën sytë gjysmëhark e tregojnë edhe më misterioze. Kush është kjo? S’kam takuar këso vajze as në Vajazan, as në Milano, as në Lozanë, as në Lion, as në Bruksel, as në Hamburg, as në Malmë. Çfarë vajze është kjo që të shpall dashurinë duke kërkuar që t’i marrësh shpirtin? Ku ka dëgjuar dhe ku ka lexuar ajo se mund të përvetësohet dikush duke kërkuar që të bëhet vrasës? Çfarë loje është kjo? Lojë e engëllit apo lojë e djallit? Lojë e Të Bukurës së Dheut apo Lojë e Shtrigës. Lojë e Kasandrës apo lojë e Gorgonës?”*⁷

I bindur në vetvete se kërkesa e saj e vazhdueshme ishte një kërkesë e çuditshme dashurie në çaste të një vrasjeje të mundshme për të ndodhur, në kohën kur ndërtimet e çuditshme në Vajazan kishin filluar të merrnin forma të ndryshme, Budin Buda vendos të bëhet njësh me fatin e tij se ishte pikërisht ai qëllimi i Kasandrës në atë mbrëmje duke bërë që në këtë mënyrë lexuesit (studuesit) e ndryshëm ta gjejnë dhe ta ndjekin gjatë gjithë hapave të tij. Si i tillë ai tashmë besonte se të gjitha format me të cilat i paraqitej atdheu dhe se të gjitha përpjekjet e të tjerëve për ta tjetërsuar atë si truall të të parëve ishin të lidhura me mënyrën e funksionimit të qenieve njerëzore brenda netëve të shumta. Prandaj, duke qenë i bindur se qëllimi i vetëm i Kasandrës tashmë lidhej nga vazhdimi i bisedës të cilën për çudi dhe pa e vënë re e realizonin në dy vende të ndryshme, ai vendos të ecë dhe në këtë mënyrë duke mos i bërë fare përshtypje, ta ndjekë edhe ndryshimin e hapave të saj. Ja se si e jep Rexhep Qosja këtë gjë në romanin e tij: *“Niset pas meje, duke ngritur herë dorën e djathtë e herë të majtën dhe duke folur me vete thuajse po fliste me mua. E shpejtoj hapin unë - e shpejton edhe ajo: do të ecë krah për krah me mua. Kur më del parasysh Monaliza ndalem në vend se nuk dua të hyjmë bashkë në të. E shoh se nuk do të shkoqem lehtë prej saj sepse ajo nuk do të shkoqet prej meje! E ka bërë mendjen qykë siç e bëjnë femrat kur duan të arrijnë qëllimin pavarësisht sa është e sa nuk është i arsyeshëm ai qëllim. E unë jam, tani, qëllimi i saj: qëllimi i saj i arsyeshëm a i paarsyeshëm - i madhi Zot e di.”*⁸

Gjatë gjithë dialogut për të cilin autori i përzgjedh fjalët më tërheqëse të vëna në gojën (zërin) e Budinit shihet se përcillet dhe përshkohet një ndjenjë e çuditshme të cilën nuk e kishte pasur më parë as personazhi i autorit të përzgjedhur. Andaj, duke u nisur nga vetë nevoja e periudhës bashkëkohore që krijimtaria letrare ta ketë brenda vetes elementin tërheqës, udha e këtij kryepersonazhi është jo vetëm ndjekje e një zëri femëror, të cilin që në fillim e paraqet të largët për vetveten dhe në pikëpyetje të mëdha se në cilin drejtim do ta niste, por edhe një ecje drejt asaj që ishte përgatitur paraprakisht nga autori për ta vënë në skenë futjen e diçkaje të re dhe përfshirjen e një personazhi të tretë që e urdhëron ndërprerjen e dialogut mes tyre dhe hedhjen e një revoleje mes dy varreve me pllaka të mermerta. Ja se si jepet kjo në veprën në fjalë: *“Dhe, derisa ajo po më nxiste që t’i jepja fund, sa më parë t’i jepja fund, dramës që kishte shkruar për mua, që t’i jepja fund midis dy varreve të mbuluara me pllaka të mermerta në fund të të cilëve gjendej një varr i ri, që ende nuk i ishte tharë dhe; dhe, derisa unë e kisha pranuar pa vendosmëri rolin në këtë dramë, natyrisht, duke pritur çastin kur do të hidhej ngrykë kjo dramaturge me dhunti të jashtëzakonshme djallëzore, papritmas dëgjohet një zë urdhërues, që*

⁷ Rexhep Qosja, (2007), Nata është dita jonë, BOTIMET TOENA, Tiranë, f. 61/62.

⁸ Po aty, f. 63.

*nuk e di prej nga vjen - prej qiellit a prej varreve: hidhe revolen!*⁹ Do të thotë, me daljen në dritë të personazhit të ri dhe me ndërprerjen e një veprimi të nisur për të ndodhur, kryepersonazhi i romanit bëhet pjesë e një ngatërrese që do të vazhdojë deri në fund të veprës. Në këtë mënyrë ai do të ndiqet gjithnjë nga zëri i një gruaje dhe nga dëshira e vazhdueshme për ta njohur deri në rrënjë atë që në atdheun e tij (gjatë natës) ishte forma më e re e funksionimit.

2. Alma dhe Zoja në atdheun e Budin Budës

Ajo që erdhi risi në periudhën bashkëkohore të letërsisë shqipe dhe që e nxiti kureshtjen e madhe të lexuesve dhe studiuesve të ndryshëm ishte tematika e shfrytëzimit të vajzave të reja shqiptare për t'u dhënë në duart e njerëzve të ndryshëm pa e parë ndërtimin dhe realizimin e tyre shpirtëror e jetësor. Andaj, duke e ditur tashmë se me këtë tematikë dhe me çdo motiv që lidhej me fatin e vajzave të reja matanë truallit në të cilin lindnin dhe i trashëgonin elementet e të parëve të tyre u morën autorë të ndryshëm të letërsisë shqipe (dhe jo vetëm), pas nuk mund të mbetej as Rexhep Qosja, krijimtaria e të cilit duke e pasur në thelb paraqitjen e intelektualit shqiptar në dhunë dhe çaste (për)dhunimi arriti të bëhet përfaqësuese e periudhës bashkëkohore. Në këtë të fundit duke u nisur nga ndryshimi i përditshëm dhe shfaqja e interesave të ndryshëm letrarë nuk u paraqitën vetëm personazhet me shpirt luftarak, të gatshëm për ta mbrojtur atdheun dhe për ta larguar elementin e keq nga e përditshmja e tyre, por edhe personazhet më të brishtë, më të veçantë, më të pazakontë dhe më të pafajshëm të futur në një botë të egër e djallëzore. Paraqitja e tyre dhe përzgjedhja për të funksionuar së bashku me çdo personazh tjetër që nuk ishte me tipare dhe karakteristika si i pari është shenja e dukshme e një letërsie që në vetvete e ngërthen larminë dhe nevojën e paraqitjes së shkallëve dhe natyrave të ndryshme letrare.

Në këtë rrëfim, autori vendos që në mesin e personazheve të tjerë të përfshijë edhe dy personazhe të reja me paraqitje të ndryshme nga njëra-tjetra dhe të bëjë që në atdheun e tjetërsuar të Budinit të njihet natyra e degradimit të gruas shqiptare, e shtyrë drejt një rruge të tillë edhe nga një grua tjetër, e cila e ndihmonte atë ecje në udhë të errëta. Në këtë rast ishte Zana ajo e cila përballë Budinit i solli dy vajzat e reja të gatshme për t'i shitur në truallin e Italisë, duke bërë që autori për të tillat te bota e lexuesve të dilte me fjalët e mëposhtme: *"Kjo është Flokarta, thotë Zana duke ia ngritur dorën vajzës, në anën e saj të majtë e kjo është Fshatarja, thotë, duke ia ngritur dorën vajzës, në anën e saj të djathtë. Flokarta dhe Fshatarja derdhen në gaz të shtirë, në të cilin, vetëm ato e dinin, nëse kishte më shumë gëzim apo pikëllim. Unë e dija, ndërkaq, se në atë gaz fshihej një frikë mezi e prridhur. E dinin, të gjoat, se prej nga po vinin, por nuk mund ta dinin se ku do të shkonin, në të vërtetë ku do të dërgoheshin. Dhe, çka do të përjetonin derisa të mbërrinin atje ku po dërgoheshin, sidomos, çka do të përjetonin atje ku po çoheshin."*¹⁰

I nisur për ta dhënë figurën e gruas së kohës në qytetin e Vajazanit ashtu siç ishte tëhuajësuar në të vërtetë gjatë gjithë rrugëtimit të saj, ky autor e bën me dije se kryepersonazhin e tij nuk do ta kursejë aspak as edhe nga motivet e tilla tematike, të cilat në një mënyrë a në një tjetër nuk pranohen lehtë nga shoqëria njerëzore, ndonëse është pikërisht zëri i kësaj të fundit ai që ngrihet dhe bëhet pjesë e artit të letërsisë. Nisur nga nevoja e romanit për ta paraqitur në errësirën e natës funksionimin e qenies njerëzore dhe për ta pranuar faktin se atdheu i të parëve të Budinit tashmë nuk e mbante sipër vetes vetëm figurën për të cilën këndonin dhe thurnin himne romantikët e dikurshëm, por edhe atë figurë që shitej dhe lihej te të tjerët me vlerën e një objekti, janë pikërisht zërat e Almës dhe Zojës së këtij autori që shfaqen pa himne të dikurshme romantike, pa adhurime të lindura në arte të bukura dhe pa paraqitje të fryra letrare.

Për të dy figurat e përzgjedhura në këtë roman që, siç shihet në pjesën më të madhe të tij ngjarjet nisin që të zhvillohen vetëm gjatë kohës së natës, autori nuk i lë anash as edhe përshkrimet për

⁹ Rexhep Qosja, (2007), Nata është dita jonë, BOTIMET TOENA, Tiranë, f. 70.

¹⁰ Rexhep Qosja, (2007), Nata është dita jonë, BOTIMET TOENA, Tiranë, f. 156.

paraqitjen e tyre të jashtme, duke bërë në këtë mënyrë që cila nga to të njihet jo vetëm për atë që ishte caktuar e që duhej ta pranonte me vetëdije të plotë, por edhe për atë se çfarë kishte në vetvete. Ja se si dalin përshkrimet e dy vajzave të tilla të vëna përballë një bote të egër dhe të shkatërruar në Vajazanin e Budin Budës me fjalët e mëposhtme: *“Flokarta quhet Alma. Alma me të drejtë e ka nofkën Flokarta, se i ka flokët e verdhë si gruri i pjekur mirë. Do të mund të quhej edhe Flokëshkurtër - se i mban flokët shkurt, duke i dhënë kokës trajtën e kokës së një çuni. Alma është fytyrëzbehtë dhe zbehtësinë e fytyrës ia shquajnë edhe më shumë flokët e prera aq shkurt.”*¹¹ Në këtë mënyrë duke e pasur në vetvete nevojën e një përshkrimi të hollësishëm autori e përshkruan edhe vajzën tjetër, për të cilën që në fillim thekson se është e kundërta e asaj që gjendej te vajza e parë: *“Fshatarja e ka emrin Zojë. Nuk e di a është prejardhja prej ndonjë fshati arsyjeja pse Zojën e kanë quajtur Fshatare. Zoja është e kundërta e Almës. Zoja është flokëzezë, vetullzezë, syzezë. Zoja i mban flokët gërshet. Zoja është faqekuqe dhe faqeplotë. Zoja faqeplotë e ka qafën çuditërisht të hollë dhe, më të hollë, ndoshta, se ç’e ka ia tregojnë gërshetat që i shkunden krahëve. Në atë qafë të hollë të ardhur bukur të Zojës rri çlirshëm një gushore bajate, e padenjë për të! Për t’u zgjatur sadopak, Zoja ka mbathur këpucë me taka, por jo me taka aq të gjata sa ta bëjnë të pasigurt në ecje. Zoja është më e shkurtër se Alma.”*¹²

3. Tulja në atdheun e Budin Budës

Është përmendur edhe nga studiuesit e kohëve të tjera se në periudhën bashkëkohore të letërsisë shqipe (dhe jo vetëm) janë personazhet ata që dalin nga kornizat e periudhave të mëparshme dhe me zërin e tyre hyjnë në kohën e re për ta dhënë elementin e ri. Në këtë rast duke qenë se vepra e Rexhep Qosjes ishte ajo që me të gjitha pikat u bë pjesë e kësaj periudhe, është shumë e natyrshme dhe mjaft e lehtë për t’u vënë në pah paraqitja e një personazhi të ri dhe tëhuajësimi që vihet mbi supet e tij, siç ndodh rëndom me të gjithë personazhet e këtij autori. Gjithë kjo thuhet duke u nisur nga ajo që kanë në vetvete veprat e tij: tematikën që rrjedh lehtë për ta dhënë njeriun e tjetërsuar shqiptar, porosinë e hapur për ruajtjen e asaj që vinte e trashëguar gjatë gjithë brezave të mëparshëm, shprehjen e lirshme të një personazhi që vihet në (pa)kohë për ta ndjekur vetveten dhe për ta dëshmuar dhunën, apo herë të tjera edhe futjen e një elementi që vihet në letërsi për ta lëvruar atë që shoqëria e ka pjesë të fshehur të vetvetes. Andaj, jo më kot në këtë roman të përzgjedhur për këtë punim, krahas personazheve intelektualë që në një formë apo në një tjetër paraqiten si produkt i dhunës së vazhdueshme, paraqiten edhe personazhe që janë produkt i prishjes së një rendi familjar e që gjatë kohës së tyre bëhen simbole të normave të thyera të moralit, të “kalbjes” së trungut historik për një familje të shëndoshë, apo edhe të prishjes së asaj që në të kaluarën ishte traditë e përgjithshme njerëzore. Pra, siç ka thënë edhe studiuesi: *“Në botën e Qosjes, burrat dhe gratë shqiptare janë heroikë, por ka edhe prej atyre që janë shpesh mëkatarë, tragjikë, qaramanë dhe dëshpërues, në vend se të jenë përherë të devotshëm, heroikë, të guximshëm, të qeshur dhe plot virtyte të spikatura, siç u ka hije të jenë shqiptarët, si trashëgimtarë të një kulture dhe historie të lashtë”*.¹³

Tjetërsimin e atdheut të kryeprotagonistit të romanit dhe natyrën e re që sipër vetes e kishte marrë atdheu i tij Budin Buda e sheh dhe e thotë zëshëm me veten e tij gjatë kohës kur vendosi që të shkonte për vizitë te shtëpia e prindërve të tij, shtëpi kjo e cila tashmë nuk e kishte brenda saj zërin e një familjeje të dikurshme; shtëpi kjo e cila tashmë nuk e kishte as vetë Budinin e dikurshëm te i cili babai e kishte shpresën e vetme dhe jo më kot gjatë bisedës me njerikën e tij ai kupton se me kalimin e viteve dhe me kapërcimin e çdo kohe ai nuk kishte arritur që të bëhej djali i mirë i një babai shqiptar e as djali për të cilin babai i ishte lutur që në hapat e parë. Ja se

¹¹ Rexhep Qosja, (2007), Nata është dita jonë, BOTIMET TOENA, Tiranë, f. 157.

¹² Po aty, f. 158/159.

¹³ Kudusi Lama, (2022), Rexhep Qosja filozof, ideolog dhe politikan i çështjes kombëtare, Universiteti i Tetovës, Tetovë, f. 93.

si del e tilla me fjalët e mëposhtme: *“Të qorton shumë, si çdo baba që nuk e dëgjojnë fëmijët. Çka thotë babai? Thotë: Nuk e di a është a nuk është më biri im. Po të ishte biri im nuk do të largohej ashtu lehtë, pa thënë një fjalë, pa i treguar arsyet pse! Përgjigjem: Po i kujt mund të jem? Nakshija nuk kurvërohej. Thotë: Me muaj nuk më paraqitet as me telefon! Përgjigjem: Nuk kam çka t’i them më! Të gjitha ato që i duhen ia thua ti. Thotë: Nuk shkon t’i çojë lule nënës në varr! Përgjigjem: A ia çon ai? Thotë: Ka hequr dorë prej fakultetit si të mos ishte regjistruar fare dhe si të mos i kishte dhënë provimet e tri viteve? Përgjigjem: Kush lodhet më për fakultet? Tani nuk çmohet dija, por dinakëria! Dhe, i kam bërë do vjet! Thotë: Ende nuk ka gjetur punë! Përgjigjem: Nuk jetoj duke ngrënë ajër! Thotë: Nuk e di as ku i kalon ditët, as ku i kalon netët! Përgjigjem: Në qoftë se brengoset aq shumë se ku më zë nata e ku më çel dita le të ma lëshojë shtëpinë! Thotë: Nuk e di me kë shoqërohet! Përgjigjem: Jam në moshën kur shokët di t’i zgjedh vetë. Thotë: Kam drojë mos është në shoqëri të keqe që mund ta çojë në rrugë të keqe! Përgjigjem: Nëse je në rrugë të keqe nuk është vonë të kthehesh edhe prej gjysmës së saj. Kam kohë edhe për ashtu edhe për kështu. Thotë: Ke mundur të bëhesh violinist i mirë dhe të jesh i çmuar e i dashur prej njerëzve. Përgjigjem: Violinistët mund të fitojnë mirë e të çmohen si duhet në Romë, në Paris, në Londër, sidomos, në Vjenë, ku violina dëgjohet me qejf të madh, po jo edhe në Vajazan, ku fyelli dhe çiftelia dëgjohej më me qejf se violina”.*¹⁴

Tjetërsimi i atdheut (Vajazanit) të tij bëhet i zëshëm kur Budini pohon dhe ia bën me dije lexuesit se në shtëpitë e kohës së tij trashëgimtarë të familjes mund të bëheshin edhe vajzat, me ç’rast kuptohet se bindja për një trashëgimtar të vetëm mashkullor kishte ndryshuar dukshëm. Ja se si del kjo me rreshtat e mëposhtëm: *“Përnjëherë më mbushet mendja që ta kaloj natën në shtëpinë e lindjes: ta shoh Tolin dhe t’i shoh fotografitë e Nakshijes. Ka kohë që s’kam qenë në atë shtëpi! Nuk kam qenë, por çelësin nuk e kam kthyer. Mund të shkoj kur të dua. Pse jo? Ajo është shtëpia ime. Unë jam i vetmi trashëgimtar i saj, natyrisht, në qoftë se njerka nuk e lind ndonjë trashëgimtar a trashëgimtare. Nuk vlejnë më zakonet e Kanunit të Lekës; tani edhe vajzat bëhen trashëgimtare - si meshkujt. Rrugës nuk takoj kënd. Policët në këtë kohë nuk shihen si përpara. Nuk dëgjoj asnjë bori të ndihmës së shpejtë: thuajse pika në zemër a në tru nuk e ka vizituar asnjë vajzanas. E pabesueshme! Derën ma çel njerka.”*¹⁵

I gjendur përballë një figure të tillë që në pak përshkrime brenda romanit bëhet arsyeja e vetme që kryepersonazhi brenda një nate t’i shtojë mëkatet e vetes dhe të lutet për mëshirë, Budin Buda tashmë dihet se krahas një personazhi që ushtron dhunë dhe niset për prishjen e rendit shoqëror që në atdheun e tij ishte krijuar nga më të pasurit, nuk lihet anash për t’u paraqitur edhe si produkt i thyerjes së skemave të traditës, të thyerjes së moralit dhe të trungut historik të familjes për të cilin ishin përpjekur të gjithë të parët e tij. Andaj, duke e njohur gjenezën e popullit dhe duke parë se si kishte ecur rrjedha e funksionimit të shoqërisë, me këtë roman të kohës bashkëkohore, jepet ajo që e ndihmon më mirë ndërtimin e letërsisë së saj: personazhi i humbur në një shoqëri që çdo ditë e më shumë e ndërtonte vetveten duke u mbështetur në dhunë dhe (për)fitime të rrejshme materiale, personazhi që e humb vetveten brenda një dhome në të cilën dikur ishte ngjizur për ta ndryshuar të keqen e shoqërisë, apo edhe personazhi që nuk tërhiqet aspak nga nevoja që me brishtësinë e lindur ta tundojë tjetrin.

Pjesë tërheqëse brenda faqeve të romanit paraqitet edhe rasti kur Budin Buda gjendet përballë Tules si fizik tërheqës dhe me përshkrime të bukura e të hollësishme edhe nga ana e autorit, si dhe përballë figurës së nënës së tij (në fotografi) si objekt i varur në mur, për të jetuar gjithmonë brenda asaj shtëpie në të cilën Budini nuk ndihej i njëjtë si në të djeshmen. Në këtë rast, i ndodhur përballë një fryme të gjallë dhe përballë një fryme të vdekur, ai i vë në pah dhe ia paraqet vetvetes dhe lexuesit të gjitha pikat dalluese që njerka e tij i kishte me nënën e tij. Do të thotë, nëpërmjet syrit të tij i ndodhur brenda shtëpisë në të cilën tashmë nuk frymonte gruaja e njëjtë, lexuesi njihet me ndryshimin e menjëhershëm edhe të asaj që quhej shtëpi e një burri

¹⁴ Rexhep Qosja, (2007), Nata është dita jonë, BOTIMET TOENA, Tiranë, f. 191.192.

¹⁵ Rexhep Qosja, (2007), Nata është dita jonë, BOTIMET TOENA, Tiranë, f. 185.

të martuar me një grua më të re se mosha e tij. Andaj, jo rastësisht autori në fjalë, duke e njohur mendësinë e shoqërisë së kohës në Vajazan (që në rastin tjetër është përshkrimi më i hollësishëm i një Prishtine, Kosove të sotme) vendos që për të tillat, në gojën e Budinit t'i vendosë fjalët e mëposhtme: *“Mes Tules dhe syve të mi, papritmas, hyn Nakshija. Dhe, i shikoj: kur Tulen e kur Nakshijen. I shikoj gjatë, gjatë, gjatë, i heshtur. Tulja: gjithë shkëlqim. Nakshija: e zymtë. Tulja: trupmesatare, e plotë, e rrastë, lëvizje djallëzore. Nakshija: e gjatë, e hollë, lëvizje të buta, si shtojzovalle. Tulja: fytyrë të rrumbullakët, ballë hark, flokët pyll i dendur. Nakshija: fytyrë të gjatë, ballë të lartë, flokë të dëgjueshme, të paluara në të dy anët e fytyrës. Tulja: sy të mëdhenj, të zinj, me vetulla të drejta, natyrisht të zeza, si të ishte prej Kantaharit, qerpikë të gjatë. Nakshija: sy të gështenjtë, të butë, përkëdhelës e mbi ta vetullat hark i butë. Sa herë kam parë se si loti i atyre syve bëhej margaritar. Tulja: faqe të plota, të bardha, shumë, shumë epushore, me mollëza të qitura si ftoj. Nakshija: faqe të palosura për mollëza, me quka bash mirë të dukshme, në të cilat mund të vendoseshin dredhëza të vogla. Tulja: qafë të gjatë, të rrumbullaktë, po jo të trashë, qafë të bukur e në të një gjerdan me zemër të artë në fund. Nakshija: qafë as të gjatë, as të hollë për së tepërmi, me një fill të hollë ari, që e robëronte.”*¹⁶

Përfundimi

Duke e njohur krijimtarinë e Rexhep Qosjes dhe nevojën e tij për ta paraqitur personazhin e periudhës bashkëkohore (moderne) në letërsinë shqipe me të gjitha pikat dhe shenjat e tij karakterizuese duhet thënë se ajo për të cilën u mundua ky autor ishte krijimi i një vlere të mirëfilltë letrare dhe ndriçimi i një tisi artistik i hedhur mbi atë që kërkonte natyra e kësaj letërsie. Duke e njohur rrëfimin e këtij autori dhe përfshirjen e elementeve të reja në letërsinë shqipe duhet thënë se ajo të cilën e nxori në pah ai nuk qe vetëm një tematikë shoqërore e lindur pas çlirimit të tokës dhe largimit të elementit të huaj, por edhe një personazh që vihej për veprim në një truall të egër që ditë pas dite shkëputej lehtë nga ajo që për shoqërinë ishte njerëzore.

Në këtë shkëputje të përfshirë brenda artit të letërsisë, autori në fjalë e merr edhe natyrën e gruas të kohës së tij, e cila tashmë nuk mbetej brenda kornizave të ashtuquajtura tradicionale dhe të nevojshme për t'u ruajtur ndër breza dhe që me të gjitha mundësitë e saj mëntonte të quhej simboli i vazhdueshëm i një “shtëpie të bardhë”, por që dilte jashtë kornizave të (para)caktuara dhe duke e harruar të djeshmen, për të cilën ndër breza ishte ngritur zëri dhe shterur jeta, nisej për ta tjetërsuar vetveten në të gjitha pikat e saj. Në këtë të fundit me vëmendje të veçantë tjetërsimi i saj shihet në ndërtimin shpirtëror dhe në degradimin e po atij shpirti për të mos e penguar kohën e keqe që ta linte tek ata që e blinin, e (për)dhunonin apo edhe e nxisnin që të bënte mëkate për të cilat nuk do ta kishte mëshirën as nga shoqëria. Andaj, jo më kot edhe ky punim në brendinë e tij u mundua që nëpërmjet një rrëfimi të ngjeshur me ndodhi të njëpasnjëshme nate për bëmat e errëta të Budin Budës si kryepersonazh, ta jepte në mënyrë të natyrshme edhe figurën e gruas që hynte rastësisht në jetën e tij dhe kapërcimin e saj në një natyrë që nuk ishte parë më parë në rrugët dhe kafenetë e Vajazanit.

Në mesin e gjithë fjalëve të thëna, në mesin e gjithë personazheve të dhënë nga Rexhep Qosja, në mesin e gjithë motiveve të njohura brenda romaneve të tij dhe të përfshira edhe brenda kornizave të këtij punimi është e rëndësishme të theksohet se: *“Gjithë vepra e Qosjes, duket se është ndërtuar në mënyrë të tillë që të qëndrojë si një godinë e dukshme, e veçantë dhe me fuqi të madhe për të thithur brenda vetes të gjitha mendjet e shëndosha, që aspirojnë të idealizojnë jetën shoqërore e njerëzore. Çdo krijim i tij është funksional si një mjet i përsosur, si një personalitet për të ndërtuar rrugët më të sigurta për të gjitha mirësitë njerëzore”*.¹⁷

¹⁶ Rexhep Qosja, (2007), Nata është dita jonë, BOTIMET TOENA, Tiranë, f. 187/188.

¹⁷ Kudusi Lama, (2022), Rexhep Qosja filozof, ideolog dhe politikan i çështjes kombëtare, Universiteti i Tetovës, Tetovë, f. 141.

Referencat

- [1]. De Rada, J., (2003), Parime të estetikës, Globus R, Tiranë;
- [2]. Lama, K., (2022), Rexhep Qosja filozof, ideolog dhe politikan i çështjes kombëtare, Universitet i Tetovës, Tetovë;
- [3]. Olluri, A., (2017), Fytyra e tiranisë - Rrëfimi për diktaturën në romanin bashkëkohor shqiptar, Instituti Albanologjik, Prishtinë;
- [4]. Qosja, R., (2007), Nata është dita jonë, BOTIMET TOENA, Tiranë.